

Dr. Vedad Muharemović
Univerzitet u Sarajevu/University of Sarajevo
Filozofski fakultet/Faculty of Philosophy

UDK 172.15

Stručni članak

**NACIONALIZAM:
SPECIFIČAN TIP DRUŠTVENE ČINJENICE I
DRUŠTVENOG DJELOVANJA**

**NATIONALISM
THE SPECIFIC TYPE OF SOCIAL FACT AND SOCIAL ACTION**

Sažetak

Istraživanje nacionalizma u eri globalizma i transnacionalnih društvenih relacija može izgledati praksom bavljenja nečim što se čini ishabanim metaforama i bavljenjem „zombi-sociologijom“. Nasuprot različitim teorijskim koncepcijama i interpretacijama koje su konstruirane na osnovu uzimanja u obzir jednog ili nekoliko varijabli; od ekonomskih, rodnih, političkih, religijskih, komunikacijskih, psiholoških, do socio-konstruktivističkih varijabli u najširem smislu, u ovom tekstu se impostira teza o dvodimenzionalnom karakteru nacionalizma, naime, o nacionalizmu kao specifičnom tipu društvene činjenice te o nacionalizmu kao tipu društvenog djelovanja. Oba tipa djeluju suplementarno, čime se može objasniti rekurentan i kontinuirajući utjecaj nacionalizma u eri savremenog društvenog svijeta.

Ključne riječi: nacionalizam, društvena činjenica, društveno djelovanje

Summary

The exploring of nationalism in the era of globalism and transnational social relations may seem as the practice of dealing with what seem like the battered metaphors and dealing with “zombie sociology“. Contrary to various theoretical conceptions and interpretations that are constructed on the basis of taking into account one or several variables; from economic, gender, political, religious, communication, psychological, to socio-constructivist variables in the broadest sense, this text sets the thesis of the two-dimensional character of nationalism, namely, on nationalism as a specific type of social fact, and nationalism as a type of

social action. Both types act supplementary, which may explain the recurrent and continuous effect of nationalism in the era of contemporary social world.

Key Words: *nationalism, social fact, social action*

Uvod

U čemu se ogleda smisao teoretiziranja o nacionalizmu kada je ova vrsta političke ideologije već definirana i kada je u praktično-političkom smislu ona jasna jer je objektivirala cijeli niz činjenica i konzekvenci koje karakterizira rigidnost, jednodimenzionalnost, isključivost, ideja nacionalnog ekskluzivizma, nasilja i eksterminacije najrazličitijeg stepena i vrste, poput onog kojeg smo bili svjedoci u proteklome ratu i agresiji na državu Bosnu i Hercegovinu? Ako se ijedna izvjesna stvar može derivirati iz pokušaja razumijevanja, analize i interpretiranja nacionalizma, to je da je riječ o iznimno složenom i ambivalentnom fenomenu koji se različito valorizira i razumijeva od različitih teoretičara iz oblasti socioloških, filozofskih, historijskih, antropoloških, kulturoloških, geopolitičkih, politoloških, psiholoških znanosti i drugih sfera ljudskog saznanja, ali se i praktički manifestira na najrazličitije načine, oblikujući sudbine miliona ljudi i njihov povijesni smisao.

Nacija i nacionalizam predstavljaju dva pojma koji se na analitičko-metodološkoj razini razlikuju, a koji u sferi stvarnosti i realnih društvenih odnosa predstavljaju dva međusobno uvjetujuća entiteta koje je iznimno teško na jedan unificirajući i krajnje odrediv način definirati, a da pritom ne ostane određen dio njihovih komponenti i aspekata koji izmiču razumijevanju, eksplikaciji i totalnoj transparentiji. U tekstu će biti govora o pokušaju alternativnog ekspliciranja nacionalizma kao tipa političke ideologije, društvenog i političkog projekta koji posjeduje institucionalne i vaninstitucionalne kapacitete za samoreprodukciju, kontinuiranje, rekurenciju i povijesnu aktualnost i to sa aspekta nacionalizma kao tipa „društvene činjenice“ i tipa „društvenog djelovanja“, kao dviju sintagmi koje su već pripadne „kulturi sociologije“ (Wallerstein) i koje tradiramo i sa kojima operiramo, zahvaljujući pionirima sociološkog mišljenja, Emilea Durkheima i Maxa Webera.

Nacionalizam kao dijabolična konstrukcija Drugog?

Nacionalizam, posebno u svojoj etno-simboličkoj perspektivi, posjeduje potencijal koji se ne može iscrpiti znanstvenim, objektivnim i *stricto sensu* racionalnim načinima analize; istraživanja koja streme egzaktnosti i argumentativnoj transparentiji na osnovu koje je moguće razumjeti logiku ponašanja individua i grupa koje su determinirane nacionalističkom koncepcijom društvene stvarnosti. To, međutim, ne implicira da je nacionalizam neka neracionalna, magijska i mitsko-arhajska konstrukcija koja mističkim stimulacijama oblikuje individualnu svijest, te ponašanja koja dobijaju karakter kolektivnih egzaltacija. To, također, ne implicira činjenicu kako su druge političke ideologije i doktrine *istinitije*, ili kako postoje vrste političkih ideologija i doktrina koje svojim konceptima utemeljuju vrijednosti racionalnog Zapada nasuprot nekim drugim koje su vrijednosno opskurne, sumnjive, neracionalne, violentne i stoga društveno neprihvatljive. Pritom intencija ovog rada nije mistificiranje i dogmatiziranje nacionalizma kao nečega što izmiče mogućnosti razumijevanja i racionalnog određenja; nacionalizma kao neuhvatljivo-neopipljive sublimne sile koja uvjetuje objektivne relacije u društvenoj stvarnosti, nego je riječ o potrebi da se od različitih teorijskih analiza i praktično-političkih manifestacija isti razumijeva kao oblik društvene konstrukcije i kontingencije koji ne podliježe pojednostavljenoj dihotomiji istočnog *versus* zapadnog nacionalizma, kulturalnog *versus* političkog nacionalizma, etničkog *versus* građanskog nacionalizma te, u konačnome, nacionalizma koji se atribuiru nekome izvan „nas“ u odnosu na „nas“ kao „autentične“ afirmatore kulture patriotizma etc. Problem sa ovakvim karakterizacijama, kvalifikacijama i klasifikacijama nacionalizma je što zapadnoevropska misao uglavnom nacionalizam tretira kao ideju stranu idejama liberalizma, idejama demokratije, egalitarnosti, socijalne pravde i slobode, smatrajući zapadne zahtjeve izrazom *patriotske dužnosti* (i/ili etničke odabranosti) i načina artikuliranja univerzalnih prava i sloboda, nasuprot zahtjevima „istočno od Rajne“ (Kohn) kao nečega što je violentno, suprotno idejama demokratije i što se atribuiru mitomanijskim i organicističkim predstavama *Volka*, amalgamiranju svetosti zemlje i nacionalnog duha, u što se uvrštavaju i nacionalističke manifestacije balkanskih zemalja i zemalja Orijenta kojima nedostaje supstancijalno racionalni karakter mišljenja, ponašanja i djelovanja.

Njegova kompleksnost se ogleda u činjenici da, u ovisnosti od različitih povijesnih, političkih, ekonomskih i drugih faktora, on koristi različite moduse samopotvrđivanja i različite resurse iz depoa koji u nekom izvornom smislu (ako je o njemu uopće i moguće misliti) pripadaju etničkom,

religijskom, jezičkom, rasnom, klasnom, kulturalnom i političkom identitetu. Kako ističe Greenfeldova, fokus nacionalizma usmjeren je ka izvoru ili osnovi nacionalnog identiteta kod ljudi koji formiraju zajednicu i koji je reprezentiraju, a koja je veća od svih konkretiziranih zajednica i istovremeno dovoljno homogenizirajuća i na nekoj površinskoj razini klasificirana na osnovu klase, lokaliteta, statusa i etniciteta (Greenfeld, 1992).

U eri u kojoj kulminira ideja individualizma u formi građanina, nacionalizam nema periferno značenje kao neka forma djelovanja ili ideologije koja nestaje dolaskom racionaliteta. Odveć je prenaivno govoriti o dobu individue osposobljene umskim kapacitetima kojima demistificira *nacionalistički paganizam*, njegovu dijaboličnost i njegovu mitsku logiku koja ni u kojem slučaju nema nikakve veze sa dobom modernog, prosvjetiteljskog i na racionalno uspostavljenim temeljima društvenog svijeta koji optimistički sebe umski isposreduje, humanizira i nekom demokratsko-emancipacijskom iluminacijom *istinski* realizira. Naprotiv, u dobu moderniteta znanstveno-tehničkih i političkih revolucija nacionalizam zadobija svoje povijesno i odsudno značenje i to ne kao izraz destruktivne sile nego kao tip ideologije koja u svom središtu etablira i kultivira ideju nacije koja je sociološki kadra da izvrši temeljnu ulogu solidarnosti, autonomnosti, jedinstva i integracije. Marksisti će u ovoj intenciji iščitavati stvaranje nacionalne tržišne ekonomije i „održive buržoaske nacionalne klase, dok će idealisti u nacionalizmu iščitavati organsku vezu sa zajednicom i njenim duhom, zajedničku personalnost koja mora pronaći izraz u povijesnom razvoju“ (Nairn, 1977, u: Hutchinson – Smith, 1994: 56).

Nasuprot predstavi o nacionalizmu kao nečemu što se dešava izvan „nas“, ovdje se ističe kako nacionalizam ne samo da predstavlja oblik svijesti i djelovanja koji sebe reproducira kroz povijesnu i svakodnevnu izmjenjivost „toplog“ i „hladnog“ nacionalizma (Bilig, 2009) nego je istovremeno riječ o tipu političke ideologije koji je imanentno zapadne provenijencije kao i svaka druga politička ideologija koja posjeduje ideje i intencije za strukturiranje svijeta u skladu sa svojim načelima. Tipološki posmatrano, nacionalizam nije jednostavan fenomen i očito se pokazalo kako je potrebno izbjegavati „pojednostavljene distinkcije (poput dobro poznate između građanskog i etničkog nacionalizma)“ (Arnason, 2003: 119). S druge strane, taj zapadni produkt nacionalizma nije transcendiran nekim transnacionalnim manifestacijama barem u onom smislu u kojem bi bilo moguće govoriti o kraju nacionalističke ideologije pred naletima globalizacije i kraju njegovog smisla, prestanku njegove „upotrebne vrijednosti“ nakon što su nacionalne države nekoć konstituirane i sada idu u pravcu koji s ekonomskog, političkog

i kulturnog aspekta više ne figurira na razini nacionaliteta. Stoga ovdje nije stvar o tome da se nacionalizam više ne tretira kao neka mistična prirodna datost već kao stvar konsenzualnosti nad kojom ljudi imaju kontrolu, kako tvrde postkolonijalisti (Day – Thomson, 2004), nego kako je upitno iznaći alternativni modus na koji bi ta kontrola bila prenesena (a da pritom ta alternativa bude efikasna u stvarima kojima je operirao nacionalizam poput izgradnje solidarnosti, koherencije, distinktivnosti, društvene integracije, emotivne povezanosti i svijesti o zajedničkoj pripadnosti i političkog legitimiteta kojim se efikasno kongruiraju ideje nacije i države) uz istovremeno eliminiranje nacionalizma zbog, recimo, njegovog turbulentnog i veoma često etički problematičnog oblika kao socio-političkog projekta koji rezultira nasiljem ili se nasilje javlja kao njegova operativna ravan ili modus za realiziranje ideja koje su inkorporirane tim projektom, nacionalizma kao projekta u formi rigidnosti različitog intenziteta i vrste, eksterminacija te konfliktnosti pravnim, medijskim, javnim i kvaziznanstvenim predstavama o Drugom kao nečemu što treba sublimirati ili socijalizirati ili eliminirati jer ne korespondira sa onim postavkama koje implicira nacionalistički projekt, do krajnje radikalnih ali veoma realnih i historijski evidentnih fenomena ksenorasizma, religijskog, etničkog ekskluzivizma, fenomena religijske ili etničke segregacije, do genocida, fizičkog, društvenog, političkog, kulturnog, tj. povijesnog desupstancijaliziranja i eliminiranja Drugog etc.

Nacionalizam kao društvena činjenica

Ovaj kraći ekskurs služio je da, s jedne strane, ukaže na različitost interpretativnih zahvata i različitost teorija koje se bave nacionalizmom te složenost ovog pitanja s obzirom na složenost same naravi stvari koja je ukotvljena u strukturalne dimenzije modernog svijeta i svakodnevnih individualnih i kolektivnih životnih praksi. S druge strane, nacionalizam u smislu njegove „oficijelnosti“ i u formi „institucionalnog nacionalizma“ (Smith, 1991) pokazao se odlučujućim tipom „političke legitimacije“ kojim su generirane države koje danas nazivamo zapadnoevropskim i koje u savremenom diskursu i savremenim političkim koncepcijama afirmiraju ideje liberalizma i demokratije. Ono što se u ovom dijelu rada javlja kao centralna ideja jeste govor ili reflektiranje o nacionalizmu kao nečemu što figurira na dvije razine ljudskog iskustva i povijesti i to:

- na razni institucionalnih i strukturalno determiniranih oblika društvene stvarnosti i oblika djelovanja koji su derivirani iz te stvarnosti;

- na razini društvenog djelovanja, društvenih relacija i društvenih činjenica koje su derivirane iz ovih djelovanja i relacija, a koje nisu isključivo institucionalne naravi ili koje uopće iz te institucionalizacije ne vode porijeklo i koje figuriraju kao oblici svakodnevnih mikrointeraktivirajućih formi ljudske komunikacije i pogleda na svijet.

Da bi se jasnije ukazalo na značaj pojma društvene činjenice, s jedne, te društvenog djelovanja, s druge strane, te kako bi bilo jasno o čemu je riječ kada se ova dva pojma dovedu u odnos sa pojmom nacionalizma, potrebno je ukazati na osnovno razumijevanje razlike između ovih pojmova, tj. između razumijevanja dva različita predmetna i metodološka stanja stvari. Intencija da se pojam i smisao nacionalizma poveže sa pojmom društvenog djelovanja generirana je radi znatno šireg, rasprostranjenijeg i praktičnijeg skupa društvenih fenomena i djelatnosti koji se mogu pripisati onome što Weber naziva *društvenim djelovanjem* u odnosu na Durkheimov pojam *društvene činjenice*:

„Ono (društveno djelovanje – V. M.) pokriva ne samo kolektivno organizirane, prinudne i institucionalno kontrolirane dijelove društvenog djelovanja nego također neinstitucionalizirano prilagođavanje ili sukob interesa i uzajamno interpretiranje značenja u društvenom djelovanju. Durkheimova društvena činjenica je jedna dimenzija nekoliko dimenzija društvenog djelovanja. U tom pogledu, društvena činjenica je institucionalizirano društveno djelovanje i stoga je podtip općeg pojma društvenog djelovanja“ (Münch, 1994, I, 164–165).

Iako Durkheim nigdje ne govori o direktnoj i imanentnoj povezanosti države sa nacijom u smislu formiranja nacije-države, ipak je riječ o tipu relacije odsudnom za konstituciju individua kao moralnih sopstava koji na adekvatan način eliminiraju jednostranosti evropske modernosti (u kojem se privilegiraju koncepcije individualiteta, kapitalizma, industrijske efikasnosti i diferencijacije na svim nivoima društva bez unutarne koherentnosti u formi solidarnosti koja bi reprezentirala moralnost u svim njenim karakterizacijama).

Pojava modernosti i onoga što Durkheim naziva „kult individualnog“ nije odvojena od pojave nacionalizma. Nacionalizam koji stupa kao oblik „nove religije moderniteta ili kao funkcionalni ekvivalent historijskih religija (Santiago, 2012: 4) pokazuje se neraskidivim u odnosu na koncept „kolektivne svijesti“ u onom smislu u kojem ta svijest nije apsolutno odsustvo religijskih determinanti predmodernog doba, nego reproducira elemente religijskog u vlastitim strukturalnim postavkama. Durkheimovo

separiranje sakralnog u odnosu na profano ovdje nije stvar teološke, augustinovske separacije *Civitas Dei – Civitas Diaboli*, nego očitovanja sakralnog u samom središtu društvenog bitka, društvenih reprezentacija koje određuju individualne identitete; osobe koje se ne mogu konstituirati i ne mogu djelovati mimo svojih društvenih karakterizacija. Te karakterizacije kao izvanjske determinante nisu stvar božanskog revelacionizma, neke paradigmatičke, transtemporalne transcendencije, nego su stvar konstrukcije koja ne prebiva nigdje konkretno unutar individualnog sopstva niti je sama po sebi entitet mimo tih sopstava. Moderni svijet se odlikuje posebnom vrstom ovog sakraliziranja i posebnom vrstom izazova ove relacije između dvaju društvenih kauzaliteta (društvenog u formi kolektivne svijesti kojoj pojedinac ne može izmaći i *individualnog* kao posebnog atributa modernosti). To *sakraliziranje* ostaje na razini sakraliziranja individualiteta ali i potrebe da se konstituiraju tip društva sposoban da balansira između ekstremne varijante u kojoj „pojedinac sve više postaje predmet neke vrste religije“ (Dirkem, 1972: 196) u odnosu na kolektivitet koji više ne može figurirati logikom koja je bila karakteristična za društva utemeljena po istosti ili „sličnosti“.

Zašto se sada u ovoj priči o odnosima kolektiviteta i pojedinca umeću analize o nacionalizmu? Jedan od razloga leži u potrebi da se poveže priča o nacionalizmu kao novoj, sekularnoj vrsti religije koja može ponuditi uvjete ili ideje za stabilnost i unutarnju koherenciju društvene strukture i njenog funkcioniranja preko sakraliziranih formi normi i vrijednosti koje solidariziraju individue (moralna komponenta). Kod Durkheima ovaj koncept strahopoštovanja ili koncept *kulta* „nužno je uključivao strahopoštovanje nacije, s obzirom da je francuska nacional(istička) ideologija bila bazirana na ideji univerzalnih individualnih prava“ (Santiago, 2012: 4).

Drugi razlog nema veze sa Durkheimovim refleksijama o nacionalizmu, naciji, naciji-državi, državi kao moralnom regulatoru ili moralnoj instanci društvene strukture, nego se tiče odnosa između kategorije društvene činjenice i nacionalizma promatranog kao posebnog tipa društvene činjenice. Za Durkheima „društvena činjenica“ predstavlja svojevrсни subjekt sociološkog istraživanja; štaviše, sociologija kao zasebna disciplinarna znanost sebe legitimira na osnovu činjenice da za svoj predmet izučavanja ima određene entitete, fenomene, pojave, procese, relacije, strukture i funkcije koje na „sinhronijskoj“ i „dijahronijskoj“ razini imaju karakter društvenih činjenica. Društvene činjenice (i sociologija koja se bavi njihovim karakterizacijama i manifestacijama) predstavljaju sociološke kategorije ili sociološke realitete na isti način na koji postoje činjenice prirodnog svijeta kojima se bave egzaktna znanosti i koje su već etablirane kao znanosti

zahvaljujući činjenici da analiziraju, kvantificiraju, operiraju, eksperimentiraju i na neki drugi način imaju znanstveni odnos prema tim datostima. S druge strane, sociologija sebi garantira znanstveni karakter i znanstveni status činjenicom da pored predmeta svog izučavanja, pored društvenih činjenica o kojima teoretizira i koje istražuje, posjeduje metodologiju koja putem skupa utvrđenih pravila i procedura vrši proučavanje društvenih činjenica, pri čemu iste nisu samo izraz određenih teorijskih konstrukcija i elaboracija koje ostaju na razini kontemplativnog i konceptualizirajućeg nego su izraz realnih društvenih odnosa koje je moguće empirijski verificirati i valorizirati te porediti sa ostalim formama i tipovima manifestiranja društvenih činjenica unutar drugih društvenih struktura kojima pripadaju etc. Dvije centralne komponente društvenih činjenica koje nas ovdje zanimaju su *izvanjskost* i *prinudni karakter* te mogućnost klasificiranja društvenih činjenica na određene potkategorije koje zapravo predstavljaju strukturalne elemente jednog društvenog poretka (morfološki status strukture, gustina stanovništva, broj stanovništva, teritorijalnost, materijalno-tehničke pretpostavke za funkcioniranje društvene strukture, zatim institucionalne strukture i organizacije te oblici svijesti i mišljenja koji su konstituirani prema izvanjskom, kontinuirajućem i svakodnevnom utjecaju društvenih činjenica na svijesti pojedinaca, bilo da je riječ o svjesno intendiranim ili neintendiranim i rutiniziranim djelovanjima na razini zdravo-za-gotovo tradiranih, internaliziranih elemenata). Izvanjskost i prinudnost društvene svijesti ima totalizirajući karakter; individue ga internaliziraju te ga na razini svakodnevnog iskustva i praktične svijesti kontinuiraju i kultiviraju ili vrše rekonstruiranje ili eliminiranje supstituiranjem novih tipova društvenih činjenica koje reguliraju poredak određenog društva. Durkheim navodi kako ispunjavanje određenih pravila i dužnosti od individue kao člana/građanina određenog poretka nužno implicira prihvatanje skupa društvenih činjenica koje konstantno imaju karakter društvenog čak i onda kada prema istim nemamo nikakav svjestan, intencionalan odnos, te predstavljaju tradirani skup normi ili socio-kulturnog naslijeđa koji na različite načine stimuliraju individualna sopstva koja su im pripadna ili samim rođenjem ili pak izborom. Pritom Durkheim odlučno razdvaja društvene činjenice od tipova fenomena koji imaju organski karakter i tipova koji predstavljaju psihičke manifestacije i individualna stanja svijesti i njenih uobrazilja (Durkheim, 1999). Ono što je nama ovdje značajno tiče se mogućnosti uspostave paralela ili sličnosti između onoga što predstavljaju društvene činjenice (njene karakteristike, načini djelovanja i odnosa prema individualitetima) te onoga što predstavlja fenomen nacionalizma. Nacionalizam kao tip političke ideologije ne može egzistirati i ne može imati efekta bez mogućnosti da sebe impostira na institucionalnoj razini putem cijelog niza normativnih, oficijelnih i

konvencionalnih postavki (materijalnih i simboličkih) koje utječu na društveni život oblikujući društvenu strukturu, organizacije, kulturalne komponentne, obrazovni sistem, ekonomsku ravan i političko-vojni diskurs i supstrukturu. Nacionalizam ne figurira samo kao retrogradna ideologija koja svojim atavističko-afektivnim i mitskim reprezentacijama utječu na svijest pojedinaca i društvenih grupa koja potom agresivnom i rigidno-radikalnom politikom teže aspiraciji nacionalističkih ciljeva, političkih programa i manifesta, zauzimanja vlasti i eliminiranja onih koji prema toj ideološkoj predstavi nisu kompatibilni ili se pak nacionalističkim socio-političkim organonima subverzivno utječe na postojeći društveni poredak i društvenu/državnu strukturu. Nacionalizam se ovdje javlja kao tip mišljenja, tip ponašanja i djelovanja koji je inherentno strukturirajući i koji utječe na pojedince-građane na isti ili sličan način na koji utječu druge forme društvenih činjenica poput jezika, novca, medija i drugih vrsta normativno utemeljenih društvenih reprezentacija. Od svih komponentni putem kojih nacionalizam kao tip društvene činjenice efektivno realizira svoj smisao i svoju funkciju, simboličko-kulturalna dimenzija je najprominentnija i najobuhvatnija, a koja je inkorporirana u samu strukturu društva i države kao njene najinstitucionaliziranije forme. I Durkheim to sam potvrđuje kada ističe kako „ne postoji stvarna razlika između kršćanskih i jevrejskih festivala i *ponovnog ujedinjenja građana koji komemoriraju rasprostranjivanje novog moralnog ili pravnog sistema ili nekog velikog događaja u nacionalnom životu.*“ Durkheim smatra „kako postoji nešto vječno u religiji“ što će preživjeti sve promjene u simbolizmu, jer „ne može postojati nijedno društvo koje ne osjeća potrebu podupiranja i reafirmiranja, u regularnim intervalima, kolektivnih sentimentata i kolektivnih ideja koje čini ovo jedinstvo i njegovu personalnost.“. I samo se kroz ova okupljanja i ponovna ujedinjenja građana ovo „moralno ponavljanje može dostići, jer oni sami dozvoljavaju čovjeku da reafirmira njihove zajedničke sentimente“ (Smith, 1983, u: Smith, 2004: 113–114). Koncept društvene činjenice kao nečega bez čega je nezamisliv koncept društva u ovom smislu zadobija karakter nacionalizma kao ideje o nacionalnim činjenicama ukotvljenim u društvenu/državnu strukturu; nečega što ima karakter kolektivne reprezentacije koja na institucionalnoj i normativnoj razini determinira poredak dajući smisao članovima zajednice kao „moralnim sopstvima“ koji obezbjeđuju zajednički smisao i integritet društvenom entitetu. Stoga ne čudi što se nacionalizam javlja kao tip ideologije koja je bila u mogućnosti da (i po pitanju svoje geneze i svog smisla i po pitanju relacija koje uspostavlja sa drugim političkim ideologijama koje teže integritetu zajednice i smislenom položaju autonomne individue) korespondira sa demokratijom i liberalizmom. Demokratija je implicirala individualnu osobnost i to preko toga da ta osobnost figurira u

formi osobe kao člana zajednice i osobe kao društvenog aktera, dok je liberalizam naglašavao i privilegirao individualno djelovanje, ali je „slabo objašnjavao članstvo pojedinaca, kolektivnu koheziju i kapacitet *demosa*“ (Calhoun, 2007: 147) te se nacionalizam javlja kao oblik „diskurzivne formacije koji je najutjecajnije osigurao ove dvije dimenzije demokratije“ (ibidem).¹

Nacionalizam se u ovom smislu promatra kao jedna vrsta društvene činjenice, a slijedeći prvo pravilo Durkheimove sociološke metode, društvene činjenice se promatraju kao stvari na način da egzistiraju kao što egzistiraju materijalne stvari, premda sve društvene činjenice (nacionalizam u ovom slučaju) nisu reducibilne na materijalnu ravan. Te činjenice su utjecale da se unutar evropske modernosti nacija-država 19. i ranog 20. stoljeća vidi kao najreprezentativniji primjer društvene stvarnosti koja se procesom industrijalizacije i kapitalizma etablirala na institucionalnoj razini i koja svoj institucionalan pritisak i moć diseminira na individualne identitete koji figuriraju kao građani unutar distinktivnih granica nacije-države i sa simboličkim poretkom nacije-države. Iako Durkheim nigdje eksplicitno ne identificira izgradnju države sa izgradnjom nacije-države, model francuske nacije kao nositeljice univerzalnih ljudskih prava i sloboda sa konceptom građanina kao takvog obezbijedio je materijalne i simboličke uvjete za ono što je rečeno o pitanju odnosa između nacionalizma, liberalizma i demokratije; sama nacionalna ideja koja implicira čovjeka kao građanina koji prebiva na kompaktnom teritoriju i na kojeg se impostiraju normativne komponentne političke strukture (uključujući i simboličku razinu poput zajedničkih nacionalnih vrijednosti, zajedničkog jezika, standardizacije u oblasti nacionalnog obrazovanja, nacionalne ekonomije, nacionalne kulture

---

¹ a) Calhoun smatra kako se politički liberalizam u velikoj mjeri razvio s intencijom da govori i reflektira o prijelazu sa prednacionalnih carstava i aristokratskih formi vladavine prema nacijama koje se promatraju kao primarne političke strukture unutar koje bi liberalne individue bile jednake i posjedovale određen stepen univerzalnih prava. S druge strane, liberalizam je identificirao nedostatke nacije kada nisu uspjele da prošire jednaka prava nad svim građanima, te se potraga za individualnim pravima i slobodama pomjera sa nacija na globalni, transnacionalni nivo u sferi gdje globalizirajući procesi vrše ograničavanje države. Calhoun, C. (2007) *Nations Matter: Culture, History and the Cosmopolitan Dream*, Routledge, London – New York, 149–150.

b) S druge strane, Zlatko Hadžidedić u svojoj studiji o strukturalnoj povezanosti između liberalizma i nacionalizma vidi liberalizam kao plodno tlo za razvijanje i kontinuiranje nacionaliteta (kako ga poima Brubaker) i *a fortiori* kao tlo za povremene manifestacije „nacijnosti“ (*nationess*) u onom smislu u kojem se najčešće implicira nacionalizam. Hadžidedić, Z. (2012) *Silom slobodni: Paradoksi liberalizma i nacionalizma*, Dobra knjiga – Sinopsis, Sarajevo – Zagreb.

etc.) govori u prilog da *nacionalizam kao ideologija nacije nije nešto što se može ignorirati i valorizirati kao izraz primitivnog etno-parohijalnog identiteta, nego kao izraz društvene činjenice koja reprezentira modernitet kao takav*. Ta „izvanjskost“ i „prinudnost“ kao dva konstituirajuća elementa društva su takva da ih individua svojim momentom rođenja, kao automatski član zajednice već usvaja i kontinuiraju, rutinizira i svjesno/nesvjesno internalizira kao dio socio-kulturnog *bekgraunda*; naravno, ta „izvanjskost“ ovdje nije empiričkog karaktera (društvo koje lebdi iznad i izvan pojedinca) nego ima „konceptualno“ značenje (Giddens, 1971: 87). S druge strane, empirijsko značenje imaju društvene činjenice kada se iste promatraju kao moralne norme društvene strukture, tj. kada se nacionalizam kao društvena činjenica promatra idejom nacije kao moralnog regulatora (ibid., 88) koji obezbjeđuje integritet i moralnu koherenciju društva preko simboličkih i kulturalnih dimenzija ali i političkih principa koji oblikuju i omogućavaju priču o smislu i funkciji određenog društvenog poretka. Ostale nesimboličke komponente, ili nesimboličke društvene činjenice također imaju karakter koji je usmjeren ka integrirajućem, moralnom (solidarnom) i društveno-kohezivnom djelovanju u pravcu konstituiranja društvenog entiteta u kojem individue te elemente i te komponentne inkorporiraju, prakticiraju ili pak kritiziraju ili na osnovu kojih se diferenciraju od Drugih. Tako i Durkheim, po uzoru na Comtea, ističe kako „ekonomski fenomeni ne mogu adekvatno biti proučavani u stilu klasične ekonomske teorije, kao da su oni odvojeni od moralnih normi i vjerovanja koji upravljaju životom individua u društvu“ (ibid., 69). Time nacionalizam zadobija svoj identitarni karakter na najizražajniji način figurirajući istovremeno i kao način objektiviranja, normiranja, institucionaliziranja nacije kao koherentnog i integrativnog političkog poretka te kao način diferenciranja tog poretka od drugih socio-političkih poredaka i drugih tipova društvenih entiteta i zajednica generalno.

Nacionalizam i društveno djelovanje

Drugi aspekt nacionalizma kao sociološkog fenomena jeste nacionalizam kao sublimirana vrsta društvenog djelovanja. S tim u vezi potrebno je ukazati na osnovne karakteristike Weberovog razumijevanja društvenog djelovanja i mogućnost iščitavanja nacionalizma kao društvenog djelovanja koji suplementira ideju o nacionalizmu kao tipu društvene činjenice. Zašto je Weber u smislu pozicije i kvalifikacije sociologije kao znanosti o društvenom djelovanju perspektivniji teoretičar u odnosu na Durkheimovo razumijevanje sociologije kao znanosti o društvenim činjenicama i zašto se nacionalizam

može razumijevati kao tip ideologije koji figurira istovremeno kao tip društvene činjenice i kao tip društvenog djelovanja? Očito je kako ove dvije sociološke kategorije nisu isključive nego imaju suplementaran karakter. Metodološki promatrajući, Weber vrši „tipološki znanstveno promatranje društvenog djelovanja“ (Weber, 1976, I) i na racionalistički način nastoji da „stavi u zagrade“ one oblike ponašanja, djelovanja i one fenomene proizišle iz tih ponašanja i djelovanja koji nisu racionalnog karaktera i koji u svom procesu i svojoj strukturi uključuju racionalnu kalkulabilnost i ekonomičnost koja smjera ka određenom cilju. S druge strane, Weber ovom „racionalističkom metodom“ ne afirmira ideju o *racionalno konstruiranoj društvenoj stvarnosti* premda na analitičko-metodološkom i epistemološkom planu društvena stvarnost mora biti analizirana i problematizirana sa razine određenih determinanti i obrazaca koji nisu aficirani neracionalnim elementima iskustva (ideal-tipski modeli, kao i metodološki zahtjevi za znanstvenom neutralnošću i odsustvom vrijednosnih karakterizacija). Međutim, iz njegove analize djelovanja kao tipa ponašanja pojedinaca koji tom ponašanju pripisuju subjektivna značenja (ibidem) izvjesno je kako to na nivou društvenog djelovanja, subjektivnog ponašanja orijentiranog ka Drugome u intersubjektivnoj praksi nije reducirano na elemente čisto racionalne djelatnosti i racionalno-instrumentalne stvarnosti. Sociologija je pritom suočena sa izazovima razumijevanja tih društvenih djelovanja i objektivacija koje su derivirane ili producirane tim djelovanjima, a koje nemaju samo racionalan karakter; time ona kao znanost ne može operirati metodama koje su nomotetički orijentirane ka eksplikaciji određenih društvenih veza analogno eksplikacijama koje prirodne i egzaktne znanosti prakticiraju kod istraživanja prirodnih fenomena, činjenica i funkcionalnih veza među tim činjenicama. Stvari su drugim riječima daleko kompliciranije kada se moment „subjektivnog značenja“ u relacijama među ljudima uzima kao nešto što je ključno za razumijevanje svih oblika djelatnosti i svih fenomena i činjenica nastalih kao proizvod ljudske svijesti, intersubjektivnog djelovanja i objektivnih činjenica koje su producirane tim djelovanjima, a koje nisu identične stanjima stvari na nivou prirodnog svijeta. Društveno djelovanje Weber detaljno i sistematski objašnjava u svom djelu *Privreda i društvo*; ono predstavlja složenu mrežu intencija, ponašanja i aktivnosti koje imaju status ili karakter društvenog samo u onom smislu u kojem se kod Drugog (prema kojem je usmjerena ta intencija ili ponašanje ili aktivnost) vrši takvo stimuliranje koje dovodi do reakcije u njegovom ponašanju, uključujući i promjenu ponašanja i generiranje djelovanja od Drugog u intersubjektivnoj djelatnosti. Čime će to djelovanje biti inicirano i koji su sve faktori uključeni, zavisi od cijelog niza faktora koji se, kako to ističu simbolički interakcionisti, ne mogu reducirati na ravan animalnog

biheviorizma i neposredne/vidljive reakcije na određenu akciju. Općenito rečeno, sama struktura društvene činjenice nije striktno institucionalno-normativne naravi te se način njenog ozbiljenja i njena efektivnost očituje polivalentnim. Ta polivalentnost je očita i u Weberovoj četverodimenzionalnoj analizi društvenih djelovanja, sa posebnim značenjem vrijednosnog djelovanja koje je nesvodivo na puku instrumentalnu djelatnost utilitarnog tipa. S druge strane, Weberovo društveno djelovanje ne implicira negiranje društvene činjenice, ali se na mnogostruko složeniji način činjeničnost društva manifestira; *kultura kao sociološka kategorija* pritom istovremeno implicira kako razinu društvenih vrijednosti tako i razinu interesa i moći, koje Weber sistematski problematizira preko svojih analiza religije, ekonomije i politike (Münc, 1994). Drugim riječima „društveno djelovanje po sebi ima ovo duplo lice orijentiranja ka značenju s jedne strane i motivaciji putem interesa s druge strane (...)“ (ibid., 164). Stoga Weberov pojam kulture kao polivalentnosti i odnosa različito strukturiranih društvenih djelovanja nije reducibilan na Durkheimov pojam društvenog djelovanja i s tim u vezi je i smisao prethodne intencije da se suplementiraju ideje o društvenim činjenicama sa idejama društvenog djelovanja. Za analizu nacionalizma je ova suplementarnost od posebnog značaja jer se na ovaj način nacionalizam promatra i kao tip društvene činjenice i kao tip društvenog djelovanja koji uključuje cijeli niz relacija i procesa koji su kako institucionalne naravi tako i neinstitucionalne te strukturirane od mnoštva različitih društvenih varijabli i društvenih kontekstualizacija koje svakodnevno oblikuju društveni „habitus“. Na institucionalnoj razini, od normativno uređenih nacionalnih obrazovnih sistema, nacionalne ekonomije, političke stvarnosti (političkih programa, političke retorike), medija i štampe, nacionalnog jezika, nacionalnih simbola, do neinstitucionaliziranih razina društvene stvarnosti unutar koje nacionalizam svojim načinom djelovanja utječe na kolektivnu svijest i predstave o „nama“ u odnosu na „njih“, raznovrsne svakodnevne prakse i ponašanja koja nisu zakonski reglementirana i koja nisu izraz „institucionalnih činjenica“ nego uvjerenja i subjektivnih i intrasubjektivnih stanja i predstava, stanja koja na intersubjektivnoj razini utječu na kontinuiranje ideje nacionaliteta i nacionalne solidarnosti (subjektivne intencije i ponašanja koja se na intersubjektivnom nivou mogu objektivirati i zadobiti institucionalnu formu koja je potom obligatorna i izvanjsko-prinudnog karaktera). Takve vrste manifestacija nacionalizma su važne kako radi neinstitucionalne sublimacije nacionaliteta i neinstitucionalne afirmacije institucionalnog poretka nacije ali i u situacijama koje se manifestiraju konfliktno, nasilno i u onim društvenim situacijama u kojima se jedan vid nacionalizma aktivira od određenih aktera koji svojim subjektivnim ponašanjem i djelovanjem institucionaliziraju i

objektiviraju određena stanja od kojih zavisi život velikog broja ljudi. Ovakav primjer je posebno simptomatičan za Bosnu i Hercegovinu i njenu ustavnu dimenziju u formi mirovnog sporazuma nastalog kao kulminacija prethodnih dogovora iz Ženeve na osnovu kojih je subjektivnim djelovanjima političkih aktera objektivirano jedno stanje stvari koje oblikuje sudbine i život svih stanovnika ove države.

Zašto je ovdje nacionalizam ekspliciran preko koncepta društvenih činjenica i društvenog djelovanja? Putem ove dvije dimenzije društvene stvarnosti nacionalizam se obuhvaća i na svojoj političkoj i na svojoj socio-kulturnoj razini i ta *recto-verso* igra nacionalizma obezbjeđuje da ona kao tip političke ideologije svoju funkciju osigurava i efikasno realizira na nivou društvenog totaliteta; od institucionalno reguliranih nacionalnih programa na ekonomskom, političkom i kulturnom nivou, do neinstitucionaliziranih svakodnevnih međuljudskih odnosa koji, gelnerovski rečeno, bivaju homogenizirani idejom o nacionalnoj distinktivnosti čak i onda kada se članovi nacije ne poznaju, kada se zamišljaju (Anderson), kada se te relacije inventiraju (Hobsbawm) ili kada se svjesno fabriciraju u ime ideje nacionalnog ekskluzivizma, nacionalnog prava, milenijske nacionalne povijesti u odnosu na one koji su nepovijesne ili puke derivacije ovih prvih koji se potom moraju reappropriirati, bilo kulturom ili „mačem“. Naravno, Weberov pojam društvenog djelovanja nije ograničen na nacionalni korpus i ono transcendirira bilo koji realni oblik entiteta za kojega bi se tvrdilo da zaokružuje smisao i značenje određenih ljudskih intencija i aktivnosti jer je kultura po sebi nikada dovršeni proces ljudskog „samopotvrđivanja“. To je i razlog zbog kojeg država u Weberovom smislu, kao i birokratija, u svojoj supstantivnoj racionalnosti može biti problematičnom u smislu potrebe za kontrolom, nadzorom, autarhičnošću i gubitkom ljudske individualnosti i autonomije. Taj dio društvene činjenice se ne odnosi na analizu nacionalizma i u tom smislu je nacionalizam kao pojam bliži Durkheimovom konceptu društvenih činjenica. Ovdje se samo nastojalo istaknuti kako nacionalizam ima obuhvatnije značenje i razumijevanje kada se promatra kako na njegovoj institucionalnoj tako i na njegovoj neinstitucionalnoj i neintendiranoj razini, odnosno kako nije iscrpiv samo normativnim poretom društva i države. Weberova važnost isticanja društvenog djelovanja i značenja koja imaju interpersonalan karakter, značenja koja su orijentirana prema Drugome, „kulture koja transcendirira društvo“ i „znatno osnovnijeg zahtjeva za smislom koji se ne može kompletno držati unutar granica bilo kojeg postojećeg društva“ (ibid., 165), ne korespondiraju sa nacionalizmom čiji bi cilj bio da se „politički legitimira“ ideja nacije, odnosno da nacija i država budu kongruentnim (Gellner, 1983). Nacionalizam koji u svom središtu inkorporira

ideju nacije (Greenfeld, 1992: 4) orijentiran je ka socio-kulturnom i socio-političkom tipu entiteta koji je usmjeren na određenu distinktivnost, institucionalnost, normativnost, identitet društvene grupe koja prebiva unutar određenog teritorija sa masovnom javnom kulturom koja je reprezentira. U tom smislu je teže govoriti o nacionalizmu kao tipu društvenog djelovanja shvaćenog veberovski ako se ima na umu gore spomenuta činjenica kako ideja društvenog djelovanja uvijek u sebi imam moment procesualnog i transcendirajućeg. Onaj aspekt koji je ovdje značajan, a koji veže nacionalizam sa društvenim djelovanjem, jeste mnogostruki aspekt društvenog djelovanja koji nije svodiv na normativitet i institucionalnost.

Ali ne treba izgubiti iz vida činjenicu da nacionalizam sa idejom nacije (ukoliko se uzme u obzir etno-simbolička eksplikacija nacija i nacionalizma) ima rekurentan i transformativan karakter koji je u konačnome omogućio da *etnijske* kao „socio-kulturne zajednice“ budu transformirane u nacije kao „socio-političke zajednice“ i to tako da unutar nacija biva zadržan etno-simbolički karakter predmodernih etničkih zajednica. Stoga, iako potraga za smislom i značenjem preko koncepta kulture i društvenog djelovanja nipošto ne govori o kategorijama ukorijenjenosti i fokusiranosti na konkretno realiziran društveni poredak kao koherentnu i trajnu društvenu strukturu, nacija sa svojim transformativnim sposobnostima ima nešto od ovih transcendirajućih karakterizacija koje joj osiguravaju kontinuitet i rekurentnost (naravno, ne u smislu napuštanja ideje o naciji kao „jedinstvu“, „autonomiji“ i „identitetu“, tj. ne u smislu napuštanja ukotvljenosti, ali ipak u smislu jedne vrste procesa i potrage za značenjima koje nacionalizmu i nacijama nameću savremene društvene konstelacije, globalni procesi i ideje transnacionalizma).

Nacionalizam, fokusiran na ideju nacije, po implikaciji biva fiksiran na karakterizacije i kontinuitet nacionalnog identiteta (koji uz autonomiju i jedinstvo nacije predstavlja jedno od triju temeljnih načela ili cilja ideologije nacionalizma) (Smith, 1991). Da bi sebe kontinuirao i afirmirao operativnim ne samo na nivou institucionalnih formi nacionalnog djelovanja nego i na nivou odnosa, procesa i konstelacija koje nadilaze tu institucionalnost, *nacionalizam sebi ne može dopustiti fiksnost, usidrenost i karantinizam; on, drugim riječima, nužno ima potencijal za „samotranscendiranje“*. „Kao što individue mogu željeti da budu bolje nego što jesu – željeti da čak imaju bolje zahtjeve i želje – tako i nacionalne kulture inkorporiraju norme, vrijednosti i razumijevanje koja upućuju na bolje budućnosti. Nacije mogu inovirati u smislu da transcendiraju njihovu puku neposrednu egzistenciju“ (Calhoun, 2007: 158).

Ovo poimanje nacionalizma u formi društvene činjenice i društvenog djelovanja može se jednim dijelom promatrati spram određenja nacionalizma kao tipa političke ideologije koji posjeduje svoju „normativnu“ i „operativnu“ razinu (Malešević, 2006). Normativna razina svoj smisao zadobija u sistemu ili o korpusu etičkih preskripcija koje su derivirane iz mnoštva različitih društvenih, religijskih, mitskih ili političkih izvora.² Operativna razina najbliže korespondira sa nacionalizmom kao tipom društvenog djelovanja koji funkcionira u situacijama svakodnevnog društvenog života.

„Secirati dominantne operativne ideje i vrijednosti pojedinog kolektiviteta ili društva neko može učiniti analiziranjem izvora poput školskih udžbenika, novinskih tabloida, glavnih novinskih programa (vijesti), na televiziji, specifičnim internetskim web-stranicama, političkih ili komercijalnih oglasa, govora političkih lidera itd.“ (ibid., 94).

Nacionalizam kao tip društvenog djelovanja je kombinacija normativnih ideal-tipskih postavki određenog društvenog poretka sa onim što se manifestira u objektivnoj stvarnosti tog poretka; onaj segment djelovanja koji je proizišao iz institucionalne razine, te mnoštva neinstitucionaliziranih alternativnih modusa koji odslikavaju stvarnost u njenoj svakodnevici.

S druge strane, nacionalizam se ne iscrpljuje govorom o njegovoj operabilnosti na osnovu njegovih normativnih pretpostavki. Iako u ovom slučaju operativna razina nije striktno vaninstitucionalizirana (riječ je o svakodnevnim društvenim situacijama i okolnostima u kojima se faktički realiziraju normativni zahtjevi), ona kao takva, sa svojim potencijalom da zadobija različita značenja i različite interpretacije, jeste u veoma bliskoj vezi sa poimanjem nacionalizma kao tipa društvenog djelovanja. Riječ je o raznolikim orijentacijama učesnika društvenog, tj. nacionalnog prostora jednih prema drugima koje uvijek impliciraju ne samo okvir za razumijevanje i sporazumijevanje nego i konfliktna stanja, namjerna nerazumijevanja i devijacije. Nacionalizam kao tip društvenog djelovanja stoga nije samo objektiviranje normativnog nego predstavlja moduse najrazličitijih, često racionalno neutemeljenih ili racionalno neobjašnjivih mišljenja, ponašanja, intrasubjektivnih predstava i intersubjektivnih praksi koje mogu figurirati neintendirano, nepredvidivo, proturječno, protulogično i s one strane

---

² Ove derivacije mogu voditi porijeklo iz religije (svete knjige poput Biblije, Kur'ana, Talmuda, Veda), utjecajne publikacije raznih filozofa, mistika, proroka, znanstvenika ili mogu biti dokumenti sa jakim pravnim, etičkim ili polusakralnim statusom (Bill of Rights, Deklaracija o nezavisnosti, Magna Carta, Ženevska konvencija etc.), ustavi država, politički i partijski manifesti etc. Malešević, S. (2006) *Identity as Ideology: Understanding Ethnicity and Nationalism*, Palgrave Macmillan, New York, 92–94.

normativno etabliranih nacionalističkih kodova. Drugim riječima, nacionalizam kao tip društvenog djelovanja nije operativan samo na način objektiviranja normativnih zahtjeva i u tom smislu ima karakter pukog institucionalnog prakticiranja nego je znatno polivalentniji i efektivno realizira svoj smisao mnoštvom vaninstitucionalnih varijabli. S druge strane, nacionalizam kao tip društvene činjenice govori o nacionalizmu kao ideologiji i projektu institucionalno ukotvljenom u samu strukturu državnog poretka i operabilnom na način da se isti ne može eskivirati. Njegova dimenzija društvene činjenice i društvenog djelovanja govori o tome kako operabilna ravan kao derivacija i ozbiljenje normativne ravni (adekvacija normativnog sa operabilnim) jeste najvidljivija u sferi homogeniziranih nacionalnih država. Međutim, nacionalizam kao tip društvene činjenice i društvenog djelovanja pokazuje se znatno efektivnijim i totalnijim kada se nacionalizam kao tip društvenog djelovanja promatra ne samo kao jedna dimenzija koja se ozbiljuje i manifestira unutar nacionalne države ili unutar već oblikovanih nacija nego kada se nacionalizam kao tip društvenog djelovanja promatra u zajednicama koje su nehomogene, višenacionalne, u polietničkim zajednicama, u polireligijskim zajednicama, a koje se procesom „birokratske inkorporacije“ nastoje asimilirati i inkorporirati u dominirajući politički sistem koji je porijeklom iz dominantne etnije ili u situacijama u kojima postoji fenomen „nacija bez država“, tj. nacija koje, uprkos činjenici da posjeduju svoju teritoriju koja se rasprostire unutar granica jedne ili više država, nemaju osjećaj identificiranja sa tom ili tim državama (Guibernau, 1999: 16) (i u situacijama gdje određene etno-religijske zajednice nastoje izvršiti vlastitu inkorporaciju u susjednu nacionalnu zajednicu u cilju eliminacije nacionalnog osjećanja i nacionalne zajednice vlastite zemlje, kao što je slučaj sa Bosnom i Hercegovinom). U tom smislu se mogu razumijevati različite vrste nacionalizma kao izrazi različitih ideja nacije. S druge strane, ta varijanta nacionalizma kao tipa društvenog djelovanja važna je ne samo za razumijevanje različitih nacionalističkih aspiracija i ideja nacije nego i za razumijevanje prava individua kao članova određenih nacija da ozbiljuju svoja prava i slobode bez supremirajućeg utjecaja vlastite nacionalne grupe. Nacionalizam stoga nije samo normativno-regulativna i koordinirajuća ideologija nacije, ideologija koja ističe integrativni moment nacije, nego i ona koja članovima nacije nudi mnoštvo različitih relacija, međusobnih razumijevanja, konsenzusa i konfliktnih situacija i manifestacija na osnovu kojih funkcionira život i struktura te zajednice. Konflikt kao temelj društvenosti, o čemu je već govorio Simmel, predstavlja neophodnu kariku u lancu društvenih odnosa koji pomaže da se proces samotranscendiranja nacionalnog identiteta kontinuirano i u tome se ogleda temeljni značaj ove dimenzije nacionalizma.

S druge strane, Michael Billig pokazuje kako se na nivou svakodnevnih i uobičajenih društvenih praksi i rutiniziranih procesa ideja nacionalnog identiteta realizira i kako ista funkcionira preko cijelog niza operativnih označitelja koji skoro neprimjetno, na nekoj dnevnoj, socio-političkoj „sintagmatskoj razini“ afirmiraju ideje i sadržine nacije kod svih njenih članova, htjeli to oni činiti ili ne. Ta dimenzija nacionalizma kao tipa društvenog djelovanja i interaktivnog konstruiranja (uz vaninstitucionalno-institucionalnu nacionalističku interferenciju) dodatno intenzivira sliku o nečemu što je u konačnom cilj svake vrste ideologije: da samu sebe *naturalizira* u što je moguće većoj i intenzivnijoj mjeri. To je uvjet njene uspješnosti ili ispunjenja njenog smisla (Malešević, 2006: 109). U konačnome, na taj način nacionalizam dospijeva do stanja u kojem njegove intencije, normativne pretpostavke, distributivni potencijal, kapaciteti za diseminaciju, kontinuitet i manipulaciju vlastitog sadržaja zadobijaju karakter implicitnosti i status normalnog, neupitnog stanja „društvene ontologije“ i „fenomenologije“. To je neka vrsta „dovršene metafizike“ nacionalizma.

Zaključak

Društvena činjenica i društveno djelovanje ne mogu figurirati jedno bez drugoga. Nacije i nacionalizam, nacije i etniciteti, iako analitički različiti pojmovi, u objektivnim konstelacijama predstavljaju iznimno jaku društveno-političku interferenciju.

„Nacionalizam i njen bliski rođak, etnicitet, trenutno su najmoćnije političke sile u svijetu. Da bi pojmlili promjenu razmotrimo svijet 1994. godine. Tokom te godine, osamnaest od dvadeset i tri rata koji su se vodili bili su bazirani na nacionalnim ili etničkim pozivanjem na državu“ (Hechter, 2000: 3).

Ovim stavom Michael Hechter započinje jedno od svojih djela koje se bavi fenomenom nacionalizma (2000) i ide u prilog argumentaciji o nacionalizmu kao „unutarnjem kolonijalizmu“ i nasilnim taktikama kao strategijskim modelima za npr. „podizanje troškova centra za kontroliranje ostatka periferije“ (ibid., 129). Ovo primjećivanje nije od bezazlene važnosti i ne govori samo o činjenici kako kod nacionalizma postoji problem terora, rata i straha, kao što su kritičari zamjerali Gellneru (Macfarlane, 2007, u: Malešević – Haugaard, 2007), ili o činjenici kako fenomen nasilja predstavlja integralni

dio evropske kulture izgradnje država i nacija,³ nego i o činjenici kako fenomen nacija i nacionalizma nije nešto što je od efemernog značenja za savremeni svijet, odnosno da izgradnjom modernih nacija nacionalizam nipošto ne završava svoju ulogu. Nacionalizam se pojavljuje na mnoštvo različitih načina i njegovo tipologiziranje izmiče pukoj dihotomiji između dobrih vs. loših ili građanskih vs. etničkih nacionalizama. Nacionalizam se stoga može poimati kao specifičan tip društvene činjenice i društvenog djelovanja koji svojim materijalno-simboličkim resursima biva inkorporiran u strukturalne kodove društvenog poretka (koji se može proširiti na nivo državne strukture u formi nacije-države i/ili nacionalne države) koji imaju izvanjsko-obavezujući karakter za pripadnike određene socio-političke zajednice, uz istovremeno polivalentne moduse oblikovanja društvene stvarnosti putem interpersonalnih relacija koje neinstitucionalno i neoficijelno suplementiraju identitet nacionalne grupe. Ono što je cilj ovog teksta jeste ukazati na nacionalizam koji predstavlja tip društvene činjenice i društvenog djelovanja koji je imanentno modernističkog karaktera i koji, s druge strane, svoju imanentnost ne iscrpljuje u epohi modernosti, nego se kontinuirano unutar savremenih društvenih konstelacija i tipova kolektiviteta koji nemaju klasičan nacionalan karakter.

---

³ Kako ističe Michael Howard: „Teško je zamisliti da je bilo koja nacija-država, s mogućim izuzetkom Norveške, došla do postanka prije sredine XX stoljeća, a da nije bila kreirana i svoje granice definirala putem ratova, unutarnjim nasiljem, ili kombinacijom ove dvije stvari.“ Howard, M. (1994) „War and Nations“. U: Hutchinson, J., A. D. Smith (eds.) *Nationalism*, Oxford University Press, Oxford – New York, 255.

b) David Held je ukazao na činjenicu kako su moderne države i konstitucija nacije-države duboko uvjetovane fenomenom rata i militarizacije. Ta činjenica nije bila samo izraz unutrašnjih nacionalnih konstelacija i ličnih intencija vladara nego je u neposrednoj vezi sa „samom *strukturuom* internacionalnog sistema: pojedinačne države, promičući vlastitu sigurnost, morale su biti pripremljene za rat, što je proces koji je po sebi generirao nesigurnost u drugim državama, koje su stremile odgovoru iste vrste. Ukratko, država se naoružava i postaje militarističkom dijelom da osigura vlastitu sigurnost, a čineći to ona je osigurala nesigurnost drugih. Ovaj opasan krug uzajamne nesigurnosti se može odrediti kao 'sigurnosna dilema' države. Ona je dovela do situacije u kojoj svaka država čini se da usvaja (...) 'politiku *nacionalne* sigurnosti i politiku *internacionalnog* nenaoružanja', ali nijedna zemlja nije promicala 'politiku *internacionalne* sigurnosti i politiku *nacionalnog* nenaoružanja.'“ Held, D. (1995) *Democracy and the Global Order*, Polity Press, Cambridge, 54.

Literatura

1. Arnason, J. P. (2003) „Nationalism and Social Theory: Modernity and the Recalcitrance of the Nation“, (review essay), *Thesis Eleven*, 72: 113.
2. Billig, M. (2009) *Banalni nacionalizam*, Biblioteka XX vek, Beograd.
3. Calhoun, C. (2007) *Nations Matter: Culture, History and the Cosmopolitan Dream*, Routledge, London – New York.
4. Day, G., A. Thompson (2004) *Theorizing Nationalism*, Palgrave Macmillan, New York.
5. Dirkem, E. (1972) *O podeli društvenog rada*, Prosveta, Beograd.
6. Durkheim, E. (1999) *Pravila sociološke metode*, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb.
7. Gellner, E. (1983) *Nations and Nationalism*, Blackwell, Oxford.
8. Giddens, A. (1971) *Capitalism & Modern Social Theory*, Cambridge University Press, Cambridge.
9. Greenfeld, L. (1992) *Nationalism: Five Roads to Modernity*, Harvard University Press, Cambridge.
10. Guibernau, M. (1999) *Nations without States. Political Communities in a Global Age*, Polity Press, Cambridge.
11. Hechter, M. (2000) *Containing Nationalism*, Oxford University Press, Oxford – New York.
12. Held, D. (1995) *Democracy and the Global Order*, Polity, Cambridge.
13. Howard, M. (1994) „War and Nations“. U: Hutchinson, J., A. D. Smith (eds.) *Nationalism*, Oxford University Press, Oxford – New York.
14. MacFarlane, A (2007) „Ernest Gellner on liberty and modernity“. U: Malešević, S., M. Haugaard (eds.) *Ernest Gellner & Contemporary Social Thought*, Cambridge University Press, Cambridge.
15. Malešević, S. (2006) *Identity as Ideology*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, New York.
16. Münch, R. (1994) *Sociological Theory: From the 1850s to the Present*, Nelson-Hall Publishers, Chicago.
17. Nairn, T. (1994) „The Maladies of Development“. U: Hutchinson, J. A. D. Smith (eds.) *Nationalism*, Oxford University Press, Oxford – New York.
18. Santiago, J. (2012) „Secularisation and Nationalism: A Critical Review“, *Social Compass*, 59 (1), 3-20.
19. Smith, A. D. (1983) „Nationalism and Classical Sociological Theory“. U: Smith, A. D. (2004) *The Antiquity of Nations*, Polity Press, Cambridge.
20. Smith, A. D. (1991) *National Identity*, Reno, University of Nevada Press, Las Vegas.
21. Veber, M. (1976) *Privreda i društvo I*, Prosveta, Beograd.